

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. XXI. kötet. Budapest 1969. Akadémiai Kiadó. 426 lap, 87 tábla.

Új köntösben megjelenő, a szokásosnál terjedelmesebb folyóiratunk dolgozatait kor szerinti sorrendben ismertetem.

Gábori Miklósnak két munkája is van a kötetben. Első alkalommal Szobról későpaleolitikus kagyló-depót közöl; az első magyarországi leletet, amely az őskori ember tudatos ékszergyűjtését igazolja. Másik dolgozatában történelmi problémáival foglalkozik: a paleolitikus kultúrák területi elterjedését vizsgálja Magyarországon. Elhatárolódnak egymástól a Moustieri- és Szeleta-kultúra, valamint az Aurignaci- és Gravette-kultúra lelőhelyei — az utóbbiak esetében a csoportok mozgási irányaira is következtetni tud. Az egykorú régészeti kultúrák elkülönülésének okai közt földrajzi, talaj és klíma lehetőségeken túl speciális vadászjárásokra is gondol.

Makkay János a Körös-Starčevo kultúra kutatástörténetének és főbb problémáinak szentelt dolgozata nagyobbreszt válasz V. Milojićnak. Az őskor kutatók előtt általánosan ismert, hogy a korai kutatástól (Banner, Tompa, Kutzián) még egységesnek és egykorúnak tekintett Körös- és Starčevo-csoportokat V. Milojić kevésbé szerencsés elmélete egymás utáni időbe sorolta: a Körös csoportot a Hellas kultúráival egykorú és quasi egyenrangú Starčevo kultúra késői, hanyatló széteső IV. fázisaként értékelte. Követte ebben t. között D. és M. Garašanin is. A magyar kutatás (először Banner, majd részletesen Makkay) nem fogadta el Milojić semmivel alá nem támasztható, művészettörténeti — tipológiai érvelését. Milojić szokatlan módon, postán terjesztett magán írártban válaszolt az érvekre, még azt is tagadva, hogy a fenti kronológia tőle származnék. Egész kutatásunk szempontjából helyeselhetjük tehát Makkay nyilvános viszontválaszát, aki nemcsak Milojić egyértelmű táblázatait közli újra, de csokrot köt azokból a véleményekből is, amelyek Milojić eredeti és félreérthetetlen érvelésére hivatkoznak. Makkay válaszában bizonyítja, hogy a Körös-csoport a Starčevo — Körös komplexum egyenrangú része. Külön hangsúlyozza a Körös-csoport rendkívül „ideologizáltságát” (plasztika, ún. oltárok stb.), amely nem marad el Starčevo vagy akár a forrásnak tekintett Hellas mögött. Mivel ezen a fontos ponton nincs eltérés, nyilvánvalónak gondolja, hogy Starčevo és Körös között nincs különbség. Az egész Dél-Alföldön elterjedt egységes kultúrának tekinti a két csoportot, a mai határt korántsem lehet neolitikus kulturális határnak tekinteni. Mindkettő az első s legkorábbi neolitikus kultúra az Észak-Balkánon és a Dél-Alföldön. Úgy gondolja, hogy a kellő stratigráfiai adatokat nélkülöző komplexum belső felosztására egyelőre csak a befejező fázis (ún. Proto-Vinča formák) és a vonaldíszes edényes csoportokkal érintkező szakaszok utalnak — véleménye e ponton túlhaladott, hiszen Trogmayer Ottó kutatásai időközben kidolgozták a Körös-csoport belső periodizációjának alapvonalait. A rétegtanilag is elhatárolható Starčevo III. — spirális festésű keramikát, Vinča B. 1. korú más kultú-

rának gondolja, kérdés, hogy a legújabb jugoszláviai kutatások nyomán is fenntartja-e ezt a véleményét?

Patay Pál a mezőkövesdi bronzleletet dolgozta fel. A 100 éve méltán híres hajdúböszörményi kincs mezőkövesdi párhuzama nagyméretű Gáva-típusú edényből került elő, sajnos meglehetősen rossz állapotban. Egy pompás bronz sisakon és bronz kartekecspáron kívül szétmállott bronz szitula, díszített és díszítetlen bronz üst volt a leletben. A szerző a töredékekből mintaszerűen állítja helyre az edények formáját és díszítését. Az új, gazdag leletegyüttes természetesen alapot nyújtott a benne előforduló tárgyak típusainak és elterjedésének újraértékelésére — Patay Pál alaposan kihasználta ezt a lehetőséget; így vált munkája a kincsen előforduló bronztárgyak új, európai szintézisévé. A szerző szerint a kincs kiemelkedő személy hatalmi szimbóluma volt, illetve a kultikus szertartásoknál használt tárgyakból áll. A Ha'lstatt B/1 periódus idejére keltezett elrejtését vallási okokkal magyarázza (áldozat). Úgy gondolja, nem lehet arról szó, hogy a kincset ellenséges nép betörésekor rejtették volna el, avagy kereskedő elásott készlete lenne.

Laczus Géza és Párducz Mihály a vámosmikolai István-majorból szkíta kori temetőt közölnek. A 63 síros, nagyobbreszt kőpakolású, csontvázas és hamvasztásos sírokból álló temető kevésbé válik ki keleti Hallstatt-kori anyagunkból, legfeljebb a szabadkézzel készült edények nagy száma szokatlan Észak-Magyarországon.

A temető időrendi és kulturális helyzetét külön dolgozatban *Párducz Mihály* értékeli. Munkája a hagyományos „szkíta” kori felfogást követi, ez alkalommal külön jelentőséget tulajdonítva a rokon temetők tájolási problémáinak. A temetőt az i. e. 5. századra keltezi. Noha vitatja a romániai Ferigile Hallstatt D. kori temetőjének, valamint a szlovákiai hetényi (Chotin) temető autochton vagy éppen „thracó-agathyr” etnikai meghatározását, végső soron az istvánmajori temető sajátos rítusa alapján maga is arra gondol, hogy Vámosmikola a szkíta kori autochton bennszülött lakossággal hozható kapcsolatba. Nyitva hagyja a kérdést, milyen népet ért helyi lakosságon.

A pannóniai tárgyú dolgozatok sorát *Wellner István* munkája nyitja meg, aki az 1958-ban feltárt, azóta méltán híressé vált aquincumi Hercules-villát publikálja. A villa urbana négy periódusban épült, utolsó, pusztulási periódusát a közvetlen közelében talált későrómai sírok jelzik. A legkorábbi, még a villa építését megelőző korszakból úgyszólván alig maradt némi falcsont. A villa első építési korszakában téglalap alakú épület volt, egyes helyiségeit már akkor mozaikpadlóval látták el. Fénykora a következő periódus, ebbe tartoznak a ránc maradt alakos és geometrikus mozaikok, ekkor látták el az épületet hypocaustum rendszerrel.

A közlemény súlypontja — érthetően — a mozaikokra esik. Wellner nemcsak meggyőzően rekonstruálja a mozaik töredékeket, de eredetüket — kapcsolataikat is alaposan igyekszik kinyomozni. A 12. helyiség — névadó — Hercules — Deianeira — Nessus jelenetéhez meglepően jó párhuzamot talált a pompeji Casa del Menandro egyik freskójában. Nem kevésbé meggyőző a 7. terem mozaik töredékének rekonstrukciója a thiasos jelenet,

részenen tántorgó Hercules vagy Bacchus ábrázolása. A geometrikus minták párhuzamai gyakorlatilag a végtelenségig követhetők, ezért az eredményeket ez esetben csupán iránymutatónak lehet tekinteni. A szerző a Hercules-villát Aquincum legszebben díszített épületei közé számítja (freskó, stukkók, mozaikok) s a helytartói palotára is hivatkozva, mintegy védelmébe veszi az eddig eldugott határmenti garnizonnak tekintett Aquincum művészetét. Úgymond: a Hercules-villa egyenlő rangú az egykorú császári Itália művészetével. A fogalmazás mindkét esetben erős. Alig hihető, hogy a helytartók székhelyén ne várhatnók még pompásabb épületeket, a „garnizon” elméletre ilyen értelemben kár a szót vesztegetni. Túlzás s mindenkor az marad Aquincum és Pannónia építészeti emlékeit és belső építészetét Itáliával összehasonlítani.

Wellner a III. század elejére keltezi a villa díszítőművészetének keletkezését, a mozaikok jeleneteinek kiválasztását meggyőzően magyarázza Septimius Severus és Caracalla Hercules és Bacchus tiszteletével. Aligha fogadható azonban el, hogy az épület a 270. évi „vandál invázió” idején pusztult volna el. Az izzott, menekülő vandál kivándorlóknak a római civilizációval való első ismerkedésükkor ugyanis nem volt szerencsésük; betörésük után röviddel a restitutor orbis-ba, Aurelianusba ütköztek, aki asszonyaikat, gyermekeiket rövid úton hazazavarta, fegyvereseiket pedig magával vitte Keletre. Az épület elhagyását és pusztulását — ha ez egyáltalán szükséges — alkalmasabb lenne más eseményhez kötni. Örvendetes, hogy a dolgozatban beígért védő épületek évekkel a publikáció megjelenése előtt elkészültek. A színes táblák mozaikok, freskók közlésénél feltétlenül hasznosak, feltéve, ha valóban színesek. Erről azonban aligha a szerző tehet.

Mind módszerét mind eredményeit tekintve nagy figyelmet érdemel *Lányi Veronika* dolgozata I. Valentinianus sisciai érmeléséről. Munkájának alapja Sonnenwend kronológiai sora, amely az officina jelzések változására épül. Lányi új nagy anyaggal finomítja a felosztást. Módszere: a 364–375 közt vert pénzek forgalmát mind a leletegyüttesekben (pénzkincsek) mind a szórványos leletekben évek szerint különíti el. Az így nyert adatokat összesítve újszerű képet nyújt a szóban forgó 11 év általános pannóniai pénzforgalmáról. A pénzforgalom 367-ben ugyanúgy megnövekedett és magas szinten maradt 370-ig. 370 után ismét a szokásos vagy a szokásosnál is alacsonyabb szintre süllyed. Valentinianus pannóniai erődítési munkáit a kutatás eddig 370–372 közé keltezte, bár legutóbb Mócsy András már utalt korábbi, 364–368 közötti lehetőségére. Lányi vizsgálatai lényegében beigazolták ezt a korábbi dátumot, a pénzforgalom nagyarányú fellendülése csak a nagy, birodalmi szintű, építkezésekkel magyarázható. A sisciai verdek ezekben az években közvetlenül a pannóniai és valeriai limesre küldték a pénzt.

Nem egészen méltó helyen, a krónika rovatban kapott helyet a kötet legnagyobb római tárgyú munkája, *Mócsy András*, Pannónia kutatás (1964–1968) című összefoglalása. A 35 lapos, apró betűs, 387 jegyzettel ellátott dolgozat jóval több mint 5 esztendő pannóniai irodalmának értékelt bibliográfiája. Mócsy tematikailag rendezte a kutatás eredményeit: összefoglalások, földrajzi alap, történet, közigazgatás, a hadsereg, utak, gazdasági élet, lakás és település, társadalom, temetkezés, vallás, művészet és kultúra, végül a római élet és kultúra továbbélésének problémái. A Pannóniára vonatkozó irodalmat, a kutatási eredményeket nemcsak alkotóan, de sokszor erős kritikával építi be a saját maga megszabta keretekbe; sokkal inkább, „értékel” tehát, mint sok más tanulmány. A kutatási összefoglalók ezért a korszak kutatásának valóban nélkülözhetetlen segédeszközei, mintegy folytatásos kézikönyvei.

Rátérve a népvándorlás korra és középkorra. *Andreas Lippert* új, bécsi avar sírleletet ismertet. A Wien XII. kerület modern temetőjében sírásás közben előkerült avar sírban (kérdés: valóban egy sír volt-e?) ÉNy–DK-i tájolású mongoloid férfi mellett szemes pasztagyöngy, edény, préselt övdísz és vasak kerültek elő. A lelet

„bizánci” stílusú préselt veretét helyesen a kunszentmártoni és akaláni leletekkel datálja, a VII. század első felére. A szemes pasztagyöngy kormeghatározásához J. Werner munkáját idézi, a valóságban itt évtizedek óta tisztázott tényről van szó. Lippert helyesen állapítja meg, hogy a korai avar előretörést a Bécsi Erdőtől keletre csak néhány, többnyire magányos, sír jelzi (Rust, Leobersdorf). Az avar-ság legnyugatibb képviselője a Linz-zizlauer 74. sír halottja, akit Lippert az avar birodalomból politikai okok miatt elmenekült „pannóniai tisztviselőnek” tart. A Bécsi Medence igazi avar megszállására 680 után kerül sor, először a lemezes, majd az öntött öves csoport megjelenésével.

Salamon Ágnes a környei „VI. századi” temető etnikai és történeti kapcsolatairól ír. Előzetes jelentése mintaszerű, korunk legkényesebb igényeit is kielégítő sír-dokumentációval, leírással, analógiákkal, irodalommal, szép anyagközlő rajzos és fényképes táblákkal — meglepő, sőt meghökkentő kronológiával kísérve. A szerző, a változatos és ritka szép anyag bővületében, nem kevésbé Simonyi Dezső régészeti megalapozatlan elméleteitől vezetve, tarka és alig hihető etnikai komplexumot bogoz ki a temetőből. Szerinte a temetőt a VI. század második harmadában nyitják, közvetlenül Nagy Theoderich halála (526) után, különböző etnikumokból összeverődött bizánci szolgálatban álló zsoldosok (bizánci katonák, pannóniai bolgárok, kutrigurok, bolgárok, helyi és nyugati germánok), akik — a szerző szerint — ebben a nemzetközi összetételben csak a valóban nem kevésbé tarka justinianusi hadsereg kötelékében képzelhetők el. E bizánci kézben levő városi településekkel egykorúak lennének a langobardok falusi telepei és a hozzájuk csatlakozó temetők. — A Dunántúl 15 különböző pontján mintegy 300 újonnan feltárt, még közölhetlen langobard sír ismeretében kénytelen vagyok az elméletben kételkedni, a feltételezett „környei kultúrának” ugyanis nincs nyoma ezekben a történelmileg és régészetiileg biztosan 526–568 közé keltezhető temetőkben. — Arról, hogy a környei avar temető — Salamon korábbi kitűnő keltezésének megfelelően — VI. század végétől a VII. sz. első feléig volt használatban, v. ö. részletesen: *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 256–257. o. alatt.

Tomka Péter a mongol lovastemetkezésre vonatkozó adatokat ismerteti. Ch. Perlee tanulmányából indul ki, aki a mongol lötemetkezésre vonatkozó XIII–XVII. századi forrásadatokat összegyűjtötte. Tomka e késői adatokat korábbiakkal egészíti ki, mindenekelőtt Plano Carpin és Rubruquis megfigyeléseivel. Majd a mongol lötemetkezés szokását, az adatok a teljes lötemetkezésről tanúskodnak, szemben a forrásokban említett részleges lötemetkezéssel.

A kettősség két különböző hagyományra megy vissza: elsősorban török népekre, de iráni és egyéb hatásokkal is számolni kell. A XIII–XVI. században mongol temetkezési sajátosság a külön eltemetett ló és az elhmvastott lószerszám — külön vagy a temetők közelében. Amilyen helyes az a végső konklúziója, hogy ez a sajátos rítus ősi helyi hagyományokra megy vissza, annyira sajnáljuk, hogy VI–VII. századi régészeti előzményeire csak futólag utalt.

Ónálló kismonográfiának is alkalmas volna *Cs. Sós Ágnes* nagy dolgozata: A Zalavár–Récskút területén 1961–1963-ban végzett ásatások beszámolója. Az ásatás közismert előzménye: 1946–1947-ben Radnóti Aladár kőből épült bazilikát tárt fel a Récskút szigetén, amely csakhamar a történeti forrásokból kiolvadni vélt kombinációk keresztútjába került. Abban szinte valamennyi hozzájáruló megegyezett, hogy a Pribina-korszak fontos építészeti emlékééről van szó. Az ásatás azonban sem az ásatás eredményeit, sem leleteit nem tette közzé, tehát egyik vélemény sem volt igazolható. Ez a régészeti és történeti bizonytalanság tette szükségessé az új, hit-erősítő ásatást. Cs. Sós Ágnes feltárta a kötemplom belsejének mélyebb rétegeit valamint a bazilika környékét. Mintaszerű ásatása — amint ez várható volt — több periódust eredményezett. E periódusok szétválasztását a kőbazilika alatt talált különböző korú cölöptémények, valamint

az épületek körül létesített szintén különböző korú temetők egymást metsző sírjai és rétegei biztosítják.

Az ásátás legfontosabb eredménye a kőbazilika alatti nagyméretű cölöpvázás templom feltárása. E IX. század közepe utánra, tehát biztosan Pribina korára keltezhető fatemplom alatt még korábbi faépítmények nyomai mutatkoztak. Ezzel az eredményével az ásátás a kőbazilikát a magyar középkor emlékei közé utalta.

A kitűnően dokumentált ásátáshoz Cs. Sós Ágnes izgalmas, de az ásátási dokumentációval nem minden ponton alátámasztható kommentárt fűz. A legkorábbi, — szerinte a IX. század elején, tehát a frank—avar háborúk (796—803) vagy legkésőbb a 827. évi bolgár támadás idején — elpusztult telepet az avar birodalomba már a VIII. század folyamán beszivárgó morvaszlávokkal hozza kapcsolatba, akiknek útvonalát a pókaszepteki és keszthelyi urnasírok jeleznek. A történeti interpretációból is kitűnik, hogy a telep keltezésében egyharmad évszázadnyi bizonytalanság rejtőzik. Maguk a cserepek inkább IX. századiak.

A lakosság átvészeli a pusztulást, a romok felett fatemplomot, körülötte temetőt létesít. Ez az „első fatemplom” nem bontakozott ki, léte — néhány cölöplyukon kívül — üres föltja körüli temetkezések utalnak. Ugyanazon a helyen létesült a IX. század közepe után a *Conversio*-ból ismert egyik templom. „*Ecclesia lignea*” volt ez, fa és kő konstrukció, a korabeli Európa eddig ismert talán legnagyobb méretű ilyen alkotása. Cs. Sós feltételezi, hogy a Pribina-kori Keresztelő János templommal azonos. A *Conversio*-ban szereplő „*infra civitatem*” helymegjelölését nagyon helyesen a Récéskút szigetre is vonatkoztatja.

A X. században az egykori egyházi épületek profán használatára kerültek elő adatok, s csak a XI. században épülne az 1946—1947-ben feltárt kőbazilika, amelynek késői periódusai a XIV—XV. századig terjednek. — A kőtemplom XI. századi keletkezését nem feltétlenül támasztják alá a bemutatott leletek, zömük inkább XII—XIII. századi. A telep életében a koloni várispánság idején tehát hiátussal vagy gyér lakossággal is számolni lehet.

Nováki Gyula az északkelet-magyarországi X—XIII. századi vaskohászat régészeti emlékeit mutatja be és értékeli; valójában sokkal többről ír: Árpád-kori vasfeldolgozásunk XI. századi keletkezését kapjuk a dolgozatból. Mivel az alapvető fontosságú munka külön könyvben magyar nyelven is megjelent (Heckenast—Nováki—Vastagh—Zoltay, A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban, Bp. 1968. Akadémiai Kiadó. 13—76. lap) — részletes ismertetésétől eltekintünk.

Gedai István a Kárpát-medence XI—XIII. századi külföldi pénzeit foglalja össze, vagyis a szomszédos országokkal folytatott kereskedelem és kapcsolatok fontos dokumentumait. Munkája ezért forrásértékű.

A bizánci pénzekkel kezd, visszapillantva a népvándorlás kor, a IX. század és a honfoglalás korának bizánci pénzforgalmára. A IX. századnak meghatározottak közül néhány késői érem pl. a bodrogszerdahelyi már a honfoglalókkal függhet össze. A bizánci pénzforgalom súlypontja a XI—XII. századra esik. — Megjegyzem Dunánútvárosban nemcsak a fontos késői Laskaris pénz került elő, hanem Pentele monostora bizánci kapcsolataira utal III. Nikephoros Botaneiates (1078—1081) a gyűjteményből kimaradt érme is.

A következőkben a közkezdveltségnek örvendő friesachi denárok összeállításán és elterjedésén keresztül illusztrálja korai nyugati kapcsolatainkat. A meglepően nagyszámú (28,25%) és elterjedt (49 lelőhely) éremanyag 67,3%-a igazi friesachi, 19,8%-a st. veit-i veret, a többiek egyéb Alpok vidéki verdék készítményei.

A XIII. században új politikai és gazdasági szint jelentenek a bécsi denárok, elsősorban az akkori Nyugat-Magyarországon. A továbbiakban a nyugat-európai (Német-Római Birodalom — különösen a kölni pénzek gyakoriak nálunk —, Anglia, Franciaország, Velence) és kelet-európai (?) (Csehország, Szerbia) pénzeinek elterjedését tárgyalja. A lelőhelyeket 5 elterjedési térképen

szemlélteti (bizánci, friesachi, bécsi, nyugat-európai, cseh és szerb)

A krónika rovat Vértés László, Gazdapusztai Gyula és Malán Mihály méltatásával kezdődik. Itt kapott helyet, mint arra fentebb utaltunk, Mócsy András Pannóniáról szóló beszámolója is.

A kötetet — első ízben — bőséges recenziós anyag zárja; az elmúlt évek kilenc jelentős magyar monográfiáját ismertetik, mintegy sorozatban, hazai szerzők. Van közöttük olyan is, amely túlhaladja a műfaj kereteit, önálló dolgozat.

Bóna István

Folia Archaeologica XIX. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Budapest 1968. Népművelési Propaganda Iroda. 222 lap, 132 ábra.

A kötet régészeti cikkeinek sorát *Patay Pál* tanulmánya nyitja meg. „A tiszavalki rézfokos” címen, egy újabban kiásott sírlelet kapcsán a bodrogszerdahelyi kultúrához tartozó fokosok fejlődését követi nyomon. Megállapítja, hogy a tiszavalki példány sajátos formája ellenére beleillik a tipológiába, s annak legfejlettebb tagját alkotja. Hangsúlyozza azonban, hogy ez nem jelent időrendi sorrendet, mert a differenciáltabb és a fejletlenebb példányok egyaránt a javarészből származnak. Világosan megfogalmazott tételének alátámasztására a bodrogszerdahelyi kultúra lelőhelyes darabjainak típus-táblázatát is mellékelte. Az ásató megfigyelte, hogy a tiszavalki rézfokost a sírban fekvő halott jobb kezébe helyezték; szerző szerint a szép formájú eszköz hatalmi jelvény szerepe miatt került a sírba. Ehhez a kultúra köréhez tartozó kő és réz buzogányok és fokosok köréből számos példát idéz.

B. Bónis Éva, „Email-berakásos palaestra eszközelet Brigetioból” címen olyan leletegyüttest vett revízió alá, amely a Magyar Nemzeti Múzeumban „orvos sírja”-ként szerepelt a nyilvántartásban. Bronz kancsók, bronz tégely, orvosi műszerek, strigilisek és még számos ismeretlen rendeltetésű bronz alkatrész (lapok, fogantyúk, pántok, rögzítők stb.) tartoztak a leletek közé. Az ép és töredékes darabokból a szerző szellemes kombinációval egy palaestra-készletet állított össze. Terjedelmes irodalmi anyaggal bizonyítja, hogy a sírba helyezett tárgyak atléta felszerelését képezték. Szerző arra gondol, hogy a művészi módon kidolgozott és drága anyagokból előállított készlet verseny-díj lehetett. Tulajdonosa valamely neves atléta volt, akit versenyek rendezésével bíztak meg. Erre a feltevésre utalnak ugyan a sír többi mellékletei: a bronz kancsó, amire a verseny előtt a kötelező áldozat bemutatásánál volt szükség, s az írókészlet, amit szintén a rendező listavezető használt, miközben a versenyzők teljesítményét jegyezte fel. Pannóniában éppen a Severus-korban, tehát a készlet készítésének idején voltak a leginkább divatosak a sportversenyek. Szerző valószínűnek tartja, hogy a brigetioi katonaváros temetőjében a provincia egyik közkezdvelt atlétaját temették el. Értékes díjait, közéleti szereplésének emlékeit sírjába is mellé helyezték. (A tanulmány bizonyító anyagában a pannóniai strigilisek corpusát is megtaláljuk. Szerző a ritkábban használatos eszközfajta többféle típusát választja szét. A díszítő-motívumok elemzése segítségével és néhány névbélyeges példány révén mestereket és műhelyeket ismert fel.)

Barkóczi László, „Datált üvegleletek Brigetioból a 3—4. századból” című tanulmánya a *Folia Archaeologica* előző kötetében megkezdett sorozatát folytatja. Továbbra is csak jól datált síregyüttesek anyagát használja fel s ezáltal mindennél használhatóbb korhatározó eszközt alakít ki a pannóniai kutatás számára. Abból indul ki, hogy a markomann háborúk és a 260. évi germán betörés után alapvetően megváltoztak a gazdasági viszonyok Pannónia településein. A brigetioi feltárások jó bizonyítót anyagot szolgáltatnak ahhoz, hogy milyen mértékű ez az átalakulás; a lakosság pl. mindkét említett időpont után új helyen kezdett temetkezni. A sírok mellékletei is arról vallanak, hogy a különböző